

MIRE UTALHAT AZ AMI VONATKOZÓ NÉVMÁS ?

Kollányi Teréz

V. évf. magyar–latin sz. h.

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI INTÉZET

1. Az ami névmás elsősorban korábban még nem nevezett dologra vonatkozik. Pl. : « Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra ! » «Nem mind arany /az/ ami fénylik. A főmondatban a távolra mutató névmást akkor tesszük ki, ha hangsúly van rajta, egyébként a magyaros beszédben nincs szükség rá. Az ami azonban nemcsak távolra mutató névmás, hanem más névmásokra, így a közelre mutató, kérdő, határozatlan és általános névmásra, ezenkívül határozatlan számnévre, sorszámnévre, melléknévre is utalhat, ezt értelmezheti /vö. Károly Sándor : az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban 53/Pl. : «Tizenhat éve ennek, mit sosem feledek» /József A. : Ajtót nyitok/. «Mit tudhatsz te, amit én nem tudok !» /Oravec Paula : Kócos. 1957. II. 10./, « . . . én is kíváncsi vagyok valamire, a mit csak ön mondhat meg»/Mikszáth : Noszthy II. 114/. : «Anyánk . . . általában mindenről, ami fájtneki, előttem is haláláig hallgatott»/Illyés : Puszták népe : 1948.⁹⁸ /, «Más is van még, amit el szeretnék mondani ». «Ez az utolsó, amit meghallgatok» stb.

2. Szabó Dénes szerint / A mai magyar nyelv 155/ az ami anyagnévhez is kapcsolódhat, ilyenkor gyakran amennyi jelentésben szerepel, Pl. : «Ami cinket, rezet, ólmot kibányásztak, mind a béketermelésre fordították. Vagy : « A cinket, rezet ólmot, amit kibányásztak. . . .» /vö. még ÉrtSz. I. 200/.

3. Az ami névmás azonban bármely főnévvel megnevezett dologra is

vonatkozhat. Sokan hibáztatták ilyenfajta használatát. Pl. Melczer Kálmán a Nyr.-ben /VIII. 320-2 megrótta Jókait, ezt írta róla : «Jókai a névmásokat illetőleg ingadozik, majdnem úgy, mint egy iskolás gyermek. . . ez semmivel, még a népnyelvvel sem igazolható különködés» Ellenben Arany János Jókait védte /Arany : Hátrah. próz. 396/. Tolnai Vilmos is pongyolaságnak mondja az effajta amit-t Jókai nyelvéről írt cikkében. Balassa is azt írja a Pesti Hirlap Nyelvőrében, hogy helytelen az ami névmás használata az amely helyett. Pl. nem helyes : « Ez az a ház, amit eladott» /helyesen : amelyet/ «Keresd meg azt a könyvet, amit tegnap olvastam !» /helyesen : amelyet/. Tiszamarti Antal /Szeplőtlen magyarság 30/ szintén hibásnak tartja az ami -t tárgyra vonatkoztatva. Szende Aladárnak /Magyar nyelvhelyesség 280/ is hasonló a véleménye, bár elismeri, hogy a mindennapi közvetlen hangú beszédben általában az ami alak használatos az amely helyett. Pl. «Mutasd a könyvet, amit kaptál ! «Ha ez a használat terjed is, még sincs helyén irodalmi vagy legalábbis választékosabb szövegekben». Dengi János /Magyar nyelvhelyesség és magyar stílus 240 /viszont azt mondja, hogy az ami szintén vonatkozhat tárgyra, fogalomra. Nagy J. Béla /MNY. XLIX 484 kk./ szerint is ezekben az esetekben már nem követelhetjük olyan szigoruan pontos megtartását, ha nem akarunk ellentétbe kerülni a nyelvfejlődéssel. Így beszélünk természetes módon. «Mi volt abban a csomagban, amit kaptatok» «Elintézted-e azt a dolgot, amit ígértél?» «Hol az a levél, amit tegnap kaptunk?» «Köszönöm azt a néhány sort is, amit írtál.» Nevetséges lenne, ha ezt mondaná valaki pl. egy vendéglőben «Még nem kész az a bécsi szelet, amelyet /v. melyet/ rendeltem ?»

Az akadémiai letró nyelvten is megjegyzi az ami -ről, hogy -főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva a beszélt nyelvben igen gyakori /MNYR. I. 247/.

Sőt megfigyelhetjük, hogy már régóta írónk se ragaszkodnak túlságosan az említett szabályhoz. A szakirodalom számos példát idéz erre. /Nyelvművelésünk főbb kérdései 246-8. Nyelvművelő 311-2. Nagy J. Béla : 72.

Petőfi : «Már megjött az idő, Mit láta prófétai lelkem előre» /Megjött az idő/, «Mit rákentek a századok, Lemossuk a gyalázatot!» /Nemzeti dal/, «Sárga homokdombok emelkednek, miket Épít s dönt a szélvész» /Kiskunság/, «Legyek köszirt, mit hegyről a völgybe Eget-földet rázó mennydörgés dönt le» /Egy gondolat bánt engemet/, «Dalaim, mit ilyenkor teremnek, Holdsugári ábrándos lelkemnek» /Dalaim/, «Oh, hogyha széttörhetném köztetek Azt a szilaj, veszett gyűlöletet, Mitől keblem, mint a tenger dagad» /Akasszátok fel. . . ./

Arany : «S döbbenve ismerek fel rajzomon Egy-egy vonást, mit szellemujja von» /Emlények III./ «Mint a befagyott tó, nyugodt volt az árca, Nincs szél a világon, ami felzavarja» /Toldi estéje I. 15./, «Ábrándja tűz lett, amit ősz hajának Fehérlő havasi el nem olthatának» /Toldi estéje V. 19/, «Tán veszett nevemet is lemossa vérem Mit fejemre költe drága jó testvérem» /Toldi/, «Nyomatéku egy tallért dob Az igazság mérlegébe, Mit a bíró csusztat a jobb Oldalán levő zsebébe» /A fülemile/.

Vörösmarty : «Tálán a mult idők setét virága, Min a csalódás könnye rengedez?» /A merengőhöz/, «Két jó van, mi fölött sorsnak nincs semmi hatalma : Szorgalom és az erény. . . » /G. I. emlékkönyvébe/.

Madách : «A kéjet, amit egy ital viz ad, Szomjam hevével kell kiérdemelnem, Dicső eszmény, mit a nő szive hord, Megörökíteni a bűnös nyomort» /Az ember tragédiája/.

Ady : «Meleg simogatások a hajamon, Amik től, hajh, nem kell már megremegnem» /Drága, halott nézésekkel/.

Jókai : «A nyergének nincs terhelő szija, ami a ló hasát átszorítsa, csak úgy van lazán a hátára vetve» /Sárga rózsá/, «Az ő nyögései éles kések, amik a szivemen keresztüljárnak, - Ez a nyögés, lamit az ajtón keresztül hallok» /uo./ «Add neki mindazt az örömet, amit nekem adtál» /A munkácsi rab/

Móricz : «A s.öveget, amit mélyen benyomott a homlokába. . . Ki mondhatatlanul heves a mély seb, amit annyi fajtáju kin vérez» /Sárarany/.

Simonyi : «Sok hasonló mondatfűzést találunk újabb értekező prózáinkban is. . . még megemlíthetjük az olyan ikerszókat, amiknek mind a két

tagja ragozva van »/Az új helyesírás. . . NyF. 5 : 57/.

Zolnai Gyula : «Jellemző ebben a nyilatkozatban is az a fokozó szerkezet, amit a japán kérdés tárgyalásában is láthatunk /Msn. XIII. 17/.

Négyesy . «Napnak mondjuk az égitestet is, meg azt az időszakot is, ami az égitest egyszeri járásáig tart» / Stilisztika 8. kiadás 189/.

4. Természetesen az ami még nem szorította ki az amely -et. Különösen a szaknyelvben még szinte kivételes, és a folyóiratokban meg a sajtó nyelvében is még kisebb százalékban jelenkezik az ami, a mindennapi beszédben és a köznyelvet legjobban visszatükröző írók nyelvében azonban már kezd uralkodó formává válni.

Az Iskolai nyelvművelőben /100 oldal/ 3.6 %-ban áll ami amely helyett /összesen : 1 62 amely -mely . 19 ami . ebből 6 vonatkozik főnévvel megnevezett dologra/ De itt még megfigyelhető, hogy bizonyos idegenkedéssel állnak szemben az efféle ami-vel kapcsolatban. A 8 nyelvész közül csak hárman használják az ami-t főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva. Pl.

Martinkó András : «ami leül a földre» talán a padlóra ül le, de mindegy, csak «föld» az : az a szilárd dolog, amin járunk» /49/ O. Nagy Gábor :

« A jelentés megváltozásának alapja, az új jelentés kialakulásának oka az a hasonlóság, amit a sütnivaló nélkül maradt asszony és a mafláskodó ember tehetetlensége között figyeltek meg»/37/. Lőrincze Lajos : «Mindenkinek van egy neve, amit örökölt, egy, amit születése után beírt az anyakönyvezető vagy a keresztlő pap» /91/.

Az Élet és Tudomány XV, évf. 43 számában 3.6 %-ban vonatkozik az ami főnévvel megnevezett dologra /összesen 81 amely-mely 8 ami, ebből 3 áll amely helyett/ Ugyanakkor a módszer, amivel e kísérletekben a majomkölykök viselkedését tanulmányozták, emberré is alkalmazható» /1363/.

A Dél-Magyarország 1960. november 6-i számában 5.4 %-ban található ami amely helyett/összesen : 70 amely -mely . 7 ami, ebből 4 áll főnévvel megnevezett dologra /«Fentről lehet csak igazán érzékelni azt a szomorú képet, amit évszázadokon át alakított ki a természet az ember ártalmára»/4/

Az Élet és Irodalom IV. évf. 44 számában 7.5 %-ban vonatkozik az ami főnévvel megnevezett dologra /Összesen 147 amely-mely. 43 ami ebből 12 áll

amely helyett / E táj. ami itt eltérül mind velünk van tele. . . »/6/
«Maradnánk csak egy alapigazságnál : nincs, ne is legyen különbejárati
operaesztétika, ami a művészet törvényeit, alapelveit, célkitűzéseit illeti»/10/

A Népsport 1960 november 20-i számában 7,8% -ban áll ami amely
helyett /összesen : 71 amely-mely, 19 ami, ebből 6 főnévvel megnevezett
dologra vonatkozik/ pl. : «S a látvány, ami élém tárult, összeszorította a
szívemet»/2/

Az Esti Hírlap 1960 november 22-i számában 8,6 %-ban vonatkozik
az ami főnévvel megnevezett dologra /Összesen 32 amely-mely 7 ami,
ebből 3 amely helyett áll/. «Ugyanakkor két olyan jelenséget kell szóvá
tenni, ami nem tetszett se az osztrákoknak, se nekünk»/

A Népszava 1960 november 19-i számában 9,4 %-ban van ami amely
helyett/ összesen 58 amely-mely, 16 ami, ebből 6 főnévvel megnevezett do-
logra vonatkozik /pl. «Az a bizonyos» sajátságos, tükrökből álló utvesztő,
amit az ifjú lélek jelent annak számára, aki a nevelés nagyon rögzös és
nagy on hálás feladatának szenteli életét - semmivel sem egyszerűsödött»/3/.

A Népszava 1960 október 15-i számában 18,2 %-ban jelentkezik az ami
főnévvel megnevezett dologra vonatkozva /Összesen : 45 amely, 20 ami, ebből
10 megnevezett dologra vonatkozik/pl. : «A három és fél hetet - mondotta -
amit az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlésén töltöttem, hasznosnak
tartom»/1/.

5. Ugy látom, hogy a hosszabb alaknak /aki, amely, ami / és az ami-
nek amely helyett való használata között összefüggés van. Ott az élőnyelvhez
való közelebb állást, a túlságosan irodalmi szintű nyelvhasználatától való eltá-
volodást a hosszabb alak gyakorisága mutatja, ugyanezt állapíthatjuk meg az
ami-nek főnévvel megnevezett dologra való vonatkozású használatával kapcsola-
tban is. Pl. Lőrincze Lajosnál és O. Nagy Gábornál a Nyelvművelőben az
Áki - ki, amely - mely hosszabb -rövidebb párból csak a hosszabb alak for-
dül elő, s ugyanakkor az ami-t is használják.

A «Szüreti fűrt» c. elbeszélés gyűjteményben is / rövidítve : Szf./
megfigyelhetjük ezt a jelenséget. A vonatkozó névmások alaki vizsgálatánál
arra az eredményre jutottam, hogy az élőbeszédhez közelálló stílusú írók

rövid alakot nem használnak. Most nézzük meg, hogyan érvényesül az előbb említett összefüggés.

Veres Péter : Mostohaapa c. elbeszélésében csak a hosszabb alakot használja, s az előforduló 8 ami-ből 4 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 36,4 % /7 amely/, pl. : «ők még gyümölcsöt is ettek néha. . . szüretkor szőlőt is, vagy legalább sulymot a Holt -Tiszából, ami olyan, mint a gesztenye, csak tüskés a héja. . . » /Szf. I. 9./

Szabó Magda : Kakasszó c. elbeszélésében sincs rövid alak és amely mellett 5 ami /összesen : 15/ főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 50 %, pl. : «. . . csak nézte a kaput, amin át a mama kiszaladt. . . » /Szf. I. 299./

Kassák Lajos Hosszu az idő hajnalig c. elbeszélésében sem fordul elő egy rövid alak sem, a 3 amely mellett az 5 ami-ből 3 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 50 %, pl. : «Vissza-visszanézett az utra, amit időközben megtett, s látta, hogy felszántott nyomaira hull, szakadatlanul hull a hó» /Szf. II. 105/.

Földeák János : Férfiut c. elbeszélésében is csak hosszabb alak fordul elő, a 7 ami-ből 3 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik és csak 2 amely szerepel, tehát ez is bizonyítja, hogy az ami az amely rovására egyre jobban terjed. Már 60 %-ban használatos: ami amely helyett. Pl. : «Az orra és az ajka szögletéből eltűnt az a vonás, ami asszonyosságá idején mélyült az arcára» /Szf. I. 79/.

Illés Béla : Választon c. elbeszélésében is csak a hosszabb alak fordul elő, 2 amely és 6 ami; ebből 3 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 60 %, Pl. : «Már jó félórája kezében tartja a cigarettát, amivel megkínáltam, de még mindig nem gyújtott rá» /Szf. I. 300/.

Rideg Sándor : Kristóf mint magánzó c. elbeszélésében is csak hosszabb alak található, 3 amely mellett 10 ami van, s ebből 7 amely helyett áll. Ez 70 % pl. : «. . . s lezudult a legnagyobb záporosó, amit akkoriban láttam» /Szf. II. 69./

Tersánszky J. Jenő : Ki-ki kötelessége szerint c. elbeszélésében szintén csak a hosszabb alak található, csak 2 amely és 11 ami, s ebből 76.

7 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 77.8 %, pl.: «Egyszerűen maga ejti meg a dalon ezt a csekély változtatást, kiegészítést, ami az adott dallamához kell és illik» /Szf. I. 110/.

Karinthy Ferenc Dukich Emil születésnapja c. elbeszélésében is csak hosszabb alak és 1 amely fordul elő, ezzel szemben a 9 ami -ből 6 amely helyett, főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez 85.7 %, pl.: «Persze nem azért a régi üres, buta címért, amit minden patikus megvásárolhatott, ha volt rá pénze» /Szf. I, 341/.

Sarkadi Imre Három játék c. elbeszélésében sincs rövid alak, sőt amely alak sincs, csak 12 ami, s ebből 6 főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. Ez már 100 %, Pl.: «nemtörődöm módon éli azt az életet, amit él » /Szf. II. 158/.

Mesterházi Lajos : Jelentés a tulvilágról c. elbeszélésében ugyanígy nincs se rövid alak, se amely, csak 4 ami, s ezek főnévvel megnevezett dologra vonatkoznak. Ez is 100 %, Pl.: «Laci ágya felett, az ablaknál, egy katonaruhás férfi : édesapja utolsó képe, amit a frontról küldött» /Szf. I. 224/. Mesterházi-nak nemcsak elbeszélésében, hanem Pár lépés a határ c. regényében is megfigyelhetjük, hogy az amely rovására egyre jobban terjed az ami, 48 amely fordul csak elő, ebből 11 cimbén, ilyen fordulatokban pl: X fejezet, amely -ben ez és ez történik. A 172 ami-nek pedig több mint a fele főnévvel megnevezett dologra vonatkozik.

Mesterházi tudatosan a köznyelvet követi, «szabálynak tekintem - írja -, hogy lehetőleg ne ujtsak nyelvet, hanem inkább tanuljam meg, figyeljem meg, hogy mit «ujt» a nép, hogyan használja a nyelvet, hogyan alakulnak bizonyos mondanivalók formái a köznyelvben. A közhasználatban forgó eszközökből választ ki magamnak azt, ami a mondanivalómnak leginkább megfelel. . . Nem ujitani kell a nyelvet szerintem, hanem ismerni, és választani abból, ami van, amit-a nyelv természetének megfelelően - a közhasználat teremtett» /Anyanyelvi műveltségünk 240/.

Mesterházi irodalmi nyelvi ideálja tehát a beszélt köznyelvhez áll közel, s így stílusa különösen élő bizonyíték arra, hogy az ami az amely helyett

a köznyelven keresztül hogyan tör be az irodalmi nyelvbe is, és válik egyre gyakoribbá.

6. Viszont az ami főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva olyan íróknál is előfordul, akik esetleg vagy nagyobb részt a rövidebb formát kedvelik, de határozottan megfigyelhető, hogy ezeknél még az amely az uralkodó forma. Pl.

Seberényi Lehel, akire a rövid alak használata volt a jellemző, 5 ami közül 2-t főnévre vonatkoztat /ll mely-amely. Ez 15.4 %.

Kolozsvári Grandpierre Emil 8 ami közül 2-t használ mely -helyett /összesen 15 mely. Ez 11.8 %.

Tamási Áron Hazai tükör c. regényében is különösen jellemző volt a rövid alak, mégis a 414 ami-mi közül itt is 1/4 rész főnévvel megnevezett dologra vonatkozik. /541 amely-mely/ Ez 19 %

7. Az ami névmás vonatkozhat az egész mondatra is. Ezt is sokan hibáztatták. Pl. Megijedt, ami nagy hiba volt. - s ez vagy : és pedig . . .

Pintér Jenő /Magyar nyelvvédő könyv 61/ szerint a "latin qui, quae, quod orv. észjárás évszázadokon át kétségbeejtő mértékben mételyezte a magyar írást".

Általában latin és német hatásnak tulajdonítják az ami -nek egész mondatra való használatát, s még Dengl János /i.m. 228/ is, aki pedig elismeri az ami névmás dologra, főnévvel megnevezett fogalomra való vonatkoztatását, azt mondja, hogy az "ez, az mutató névmással kapcsolt mellérendelt mondat helyesebb, mert a magyar inkább szereti a mellérendelést."

Az ami -nek az egész mondatra vonatkozó használatát azonban védte Galambos Dezső /Nyr. XXXVI. 59-61/ és Orbán Gábor / A magyar nyelv 129/.

Galambos Dezső azt mondja, hogy ilyen esetben a mi / a régiségben ki és mely is / egyértékű ezzel : amely dolog, amely körülmény. S nem tartja helyesnek a relativumnak ilyen használatát, szerinte egész mondat tartalmára való vonatkoztatása nem feltűnő idegenszerűség, hanem a mai művelt magyar nyelvhasználatában gyökerezik. Idegenszerűségről csak ott lehet szó, hol magának a relativumnak a használata idegenszerű.

Orbán Gábor is ezt írja : "Csak az ami névmás használható ha az egész mondat tartalmára utalunk vele : A sekrestyés megzörgette a kulcsokat, ami azt
78.

jelenti föl is ut, le is ut. Az ilyen beszéd természetesebb és nem kevésbé magyaros, mint ha azt mondanok : ez pedig azt jelenti, ... »/i.h./

Kelemen Béla /Jó magyarság² 79/ is azt mondja, hogy az ami vonatkozhat az egész főmondatra s ez nem hibáztatható, föltéve, hogy a vonatkozó mondat és a főmondat közt szorosabb összefüggés van : « A nevemet nem hallotta soha se, amnek csak örültem. De már ehelyett : A spártaiak megölték Ágis királyt, ami náluk hallatlan dolog volt - helyesebb : ez pedig náluk hallatlan dolog volt.»

Érdekes ehhez hasonlítva az ÉrtSz. megjegyzése az ami-re vonatkozóan. Nem kifogásolja, ha az ami az előző mondat egész tartalmára vonatkozik, de már az ellentétes mellérendelt mondat helyett álló ami-s mondatot csillaggal jelzi /I. 199./. Ennek magyarázatát lásd később !

Ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy mellérendelés és alárendelés között ilyenkor is különbség van. Az alá- és mellérendelésnek is lehet stilisztikai szerepe és a stílus egyhanguságának elkerülésére nagyon is alkalmazható a két szerkezet váltogatása. Ha a második mondatban foglaltakat fontosabbnak tartjuk, és ki akarjuk emelni, akkor használjuk inkább a mellérendelést, ugyanis ez a gondolatot nyomtételossabbá teszi, ugyanakkor lazább is a kapcsolat a két mondat között. Az alárendelésnél szorosabb a kapcsolat, de nem olyan lényeges a mondanivaló, kevésbé nyomatékos. Ezt szem előtt tartva kell nézni ezeket a mondatokat. a « Mindketten a földre zuhantunk, és őt átfogta vastag karjaival a derekam, amitől úgy ropogtak a csontjaim, mintha az egész testem fűzfavesszőből fonták volna » /Rideg Sándor : Szf. II. 73/ - Ettől aztán. . . . « Sikerült is vagy háromszor leköpnöm, amitől annyira megvakult, hogy csaknem fölrobbant » /uo./ - de ettől. . . . « Röviddel ezután a Kelet -Ázsiából hazafelé tartó 10 ezer tonnás, «Leipzig» teherhajóval találkoztak, ami persze kölcsönös lelkes üdvözléssel járt ». /Dél-Magyarország 1960. november 6./6/. -ez. . .

b. Vannak olyan ami -s mondatok, melyek csak hozzátoldást, közbevetést, meglekés körülményt fejeznek ki, s nem oly nyomatékosak, mint az és ez-zel kezdetek. Pl. « Amikor férjét hasztalan próbálta leszoktatni az ivásról, elvált tőle bírói uton - ami errefelé nemigen szokás »/Népszava 1960. jul. 13./ «Hát én nem is bántottam többet Papp Mihályt, ami helyes is volt, mert két esztendő múlva, mi

dón az öreg atya egyik lelkünk lett nekünk a harcban, akkor bezzeg megbántam volna» /Tamási : Hazai tükör 280/. «És hogy megszöktünk - ami hiszen lényegében őt igazolta - ki tudja, nem fordítje -e most még azt is ellene a börtönigazgató?» /Mesterházi : Pár lépés a határ I. 98./, «Ha már van házasság a világon, ami szerintem helyes, akkor jobb minden férfinak minél előbb megősnünie» /Nagy Lajos : A tanítvány 355./

c./ Van előrevetett ami-s mellérendelő értékű vonatkozó mondat is Pl. «A munka oroszlánrésztét - mondta Kátát János - Hruscsov szovjet miniszterelnök személyesen végezte : pozdorjává zuzta az imperialisták taktikáját, jobb körülményeket teremtett a leszerelési tárgyalásokhoz és - ami a legfontosabb - a Szovjetunió nyilatkozatát a gyarmati kérdés napirendre tűzésére mindenkinek el kellett fogadnia» /Népszava 1960. október 15./ 1/ «Vítájukra sportszerű keretek között tettek pontot, olyannyira, hogy azóta nagyon jó barátok. S ami még ennél is több, azóta talán ők a miskolci Földes Ferenc gimnázium legjobb vivói» /Népszport 1960. nov. 20. /2/. «Ivanovics Antal reggelig dolgozott. Akkor lefeküdt aludni. Délután kelt föl. Éppen vasárnap volt. Le- ment a kávéházba, megkávézott azután - ami szokatlan volt az ő programjában - visszament a lakására» /Nagy Lajos : Vadember 147./ «Mandarin szinte látta, hogy isznak, sőt ami furcsább, magát is látta köztük» /Moldova György : Szf. I. 101./

d. Az efféle vonatkozó mondatok stilisztikai szerepe még jobban kidomborodik, ha együtt szerepelnek egy mellérendelő mondatral, ugyanis így ennek tartalma sokkal hangsúlyozottabbá válik. A nyomaték világosan a mellérendelő mondatra helyeződik át. «Nyugodt volt, ami nem csoda, de bölcs is akart lenni, és kettőnk között ingadozott, hol az én pártomat fogta, hol Cergely mellé állt» /Nagy Lajos : A tanítvány 439/. «Ugyanis a fiatalember polgári családoknál zongoraleckét is adott, ami, - - némelyek szemében különös lehet, de hogy a marosvárosiak a zenész kétféle foglalkozását nem találták összeférhetetlennek, azt talán még dicséretükre is válhat». / Nagy L : Vadember 96./

Ez lehet a magyarázata annak is, hogy Kelemen Béla és az ÉrtSz. is az ellentétes mellérendelő mondatot kifejezőbbnek találta ellentétes kötőszóval, mint ami-s vonatkozó mondatral.

Különösen szembeütő a különbség, ha a vonatkozó mondat ez, és ez kezdetű mellérendeléssel együtt jelentkezik. P. : «Pokol Tamás egyébként ugyanígy helyesen következtetett, mint a fogalmazó : A szökevények tudják, hogy hétfő reggelig hiába keresik Wurmot Szombathelyen, valószínű, hogy addig Győrben rostokoltak. Igen ám, de most uton lehetnek. Eébük kell vágni Szombathelyre ! Ha ők azok, ami egyre valószínűbbnek látszik, és ha ~~ben~~ is hamis nyomnak hagyták a levelet - ez pedig egyre kevésbé valószínű, majdnem biztos, hogy Gönyű volt az elterelő irány - akkor Szombathelyen verembe esnek ! /Mesterházi : Pár lépés a határ II. 159/. «Keresztanyám aztán olyan édes öfömmel fogadott - hogyne, egyedül ~~csak~~ mertem vágni a jeges pusztaságnak, ezt nem minden kisfiu tenné meg ! - hogy tán még meg is csókolt, ami már ilyen nagyobb fiucskánál hat-hétéves forma lehettem - ritka dolog volt arra mifelénk»/Veres Péter : Szf I. 17./

8. Mi lehet most már a magyarázata az ami ilyen nagyarányú elterjedésének?

a.Orbán Gábor / A magyar nyelv 128-9/ azzal magyarázza, hogy az ami vonatkozó névmás használata ennyire elterjedt az amely névmással való kapcsolat rovására, hogy az amely, ami szók különböző fogalmi értékűek. «az ami tágasabb körű, fajfogalomra mutat, az amely pedig szűkebb körű, ún. individuális fogalomra vonatkozik. Ha tehát közelebbről meg nem határozott, általánosabb fogalomra, valami közelebbről nem ismert dologra akarunk mutatni, az ami névmást használjuk akkor is, ha a névmás a főmondat megnevezett szavára, a főmondatban megjelölt főnévre /névszóra/ vonatkozik. Ha azt mondom : a fáradtság, ami - itt a fáradtság a szó fogalmának egész fajára, a fáradtság minden fajára vonatkozik, ellenben : Ez a fáradtság, amely - itt a fáradtság a szó fogalmának csak egy meghatározott esetét jelöli /individuális fogalom/. Sőt vonatkoztatható az ami individuális fogalomra is, vagyis egy meghatározott, külön megjelölt, néha mutató névmással is kiemelt névszóra, ilyenkor azonban ennek a fogalomnak a körét mindig kibővíti s azt jelenti, hogy a fogalom tartalmát, tulajdonságait közelebbről nem ismerjük. Pl. : Ez a kifejezés nem a katonák zsoldjára vonatkozik, hanem arra a jutalomra, amire szolgálati éveik leteltével számíthattak. Itt egy meghatározott jutalomról, individuális fogalomról.

lomról van szó, azonban ezt a fogalmat részleteiben, közelebbről mégsem ismerjük. Nem tudjuk, pénzbeli jutalomról, földadományozásról vagy másféle jutalomról van-e szó, sőt ha tudnánk is, hogy pénz vagy földjutalomra kell gondolnunk, akkor se tudhatnók, mennyi volt ez a pénz, mekkora a földadomány. A fogalomnak ezt a határozatlanságát fejezi ki az ami.

Szerintem ez a magyarázat nem elfogadható, a példák többsége, ellene mond. Az ami éppennyug vonatkoztatható közelebbről meghatározott fogalomra is, mint az amely.

b. Nagy J. Béla /MNy. I. h./szerint könnyű megérteni a nyelvészokásnak ezt a megváltozását és az ami-nek az amely rovására való terjeszkedését. Gondoljunk csak pl. A walesi bárdoknak erre a két sorára: "S mind, ami bor, pezsegve forr. Tul messzi tengeren" - "Ha az ami jelzője lehet a bor főnévnek, akkor nyilván visszautalva is vonatkozhatik rája. Ennélfogva kétféleképp mondhatjuk, és mindkét változat helyes: Ami bor a pincében volt, mind elvitték. Vagy: Mind elvitték azt a bor, ami a pincében volt."

Lehetséges, hogy ennek is szerepe lehet az ami magyarányu elterjedésében. Több példát is találtam, ahol az ami mint jelző szerepel. Pl. "Lianem ami ellenség csak felgerjedett a hegyeken túl, annak is itt volt a vonulása" /Tamási: Hazai tükrök 8/. " Ami butora neki volt, mind ide zsufolódott be. . . " /Szabó Magda: Szf. I. 192/. "Mért ha még a lakattal, láncsal meg is birkózunk: ami elhagyott csónakot láttunk, egyikben sem volt vezető" /Mesterházi: Pár lépés a határ I. 115./. "Az asszony reggel mindent a zsebbe rakott, ami ennivalót csak előtalált odahaza" /uo. I. 16/. "Megosztunk Józsi bácsi paprikáskrumpliján, meg ami száraz étel velünk volt, utraivalónak szánt baráti ajándék" /uo. II. 16/. "Öreg mesterem leterített a földre egy szalmazsákot, meg ami kabát akadt" /uo. II. 16/.

Ez a magyarázat feltételezhető, de teljesen nem meggyőző, mert - bár Szabó Magda és Mesterházi gyakran használják az ami-t amely helyett, - Tamási és Kolozsvári Grandpierre Emil az ami-t főnévvel megnevezett dologra kisebb arányban vonatkoztatják.

c. Már láttuk, hogy az ami vonatkozó névmás különböző névmásokat is értelmezhet. Előfordul olyan eset is, hogy az ilyen értelmezői vonatkozó mondatnak

még külön főnévi értelmezője is van. Pl. : «Vasárnap gyűlésünk volt. Aztán. . . lehet, hogy más is lesz itt. . . . Ami Pécsen : sztrájk » /Mesterházi : Pár lépés a határ I. 163/ Így is szerkeszthetjük : . . . más is lesz itt. . . sztrájk, ami Pécsen.

Az első mondatban az ami szabályosan a más /névmás/-ra vonatkozik, de felfogható úgy is, hogy már előre a főnévre is utal. Hasonló példa még : «Ha igazoltatnak, nem mutathatunk mást, csak ami motoroskor is előkerülne a zsebünkben : a börtönbeli fejlámpát » /Mesterházi : Pár lépés a határ I. 85/. . . . mást . a börtönbeli fejlámpát, ami előkerülne.

Az ilyen típusú értelmezői mondatok is előmozdithatták, hogy az ami főnévvel megnevezett dologra is utaljon.

d. A következő magyarázathoz induljunk ki abból, amit már az ami névmás használatával kapcsolatban szintén megállapítottunk, hogy az ami vonatkozhat pl. minden általános névmásra.

Most hasonlítsuk össze a következő két mondatot : a.) «Cipőrongyot, fésűt, mindent odatett, ami kell, azután bement a szobába a gyerekekhez, magunkra hagyott minket» /Mesterházi : Pár lépés a határ» II. 72/, «Jó állás ! A Barlangváry grófnéknál ! Tudja mennyi földjük van azoknak ? Harmincezer hold ! Prima föld. Erdő, gulyák, ménesek, csordák, halászat ami akar. . . .» /Nagy Lajos : A tanítvány 225/.

Az első mondatban az ami a minden-re vonatkozik, de mondhatjuk így is : «Cipőrongyot, fésűt, ami kell, mindent odatett». - s ebben az esetben az ami már a főnévre is utal.

A második mondatot hasonlóan kétféleképpen hangozhat. Az idézett példában az ami főnévre vonatkozik, de mondhatjuk így is : «Erdő, gulyák, ménesek, csordák, halászat, minden ami akar. . . .» Így hasonló szerkezetű lesz a fent idézett első mondathoz.

Ennek alapján a következő megállapításra jutottam : Abban, hogy az ami főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva egyre jobban terjed, a minden általános névmás is szerepet játszhatott, úgy, hogy először a minden a főnév után állt, s erre vonatkozott az ami, majd

elmaradhatott a minden, de még odagondolhatták. Végül a minden elmara-
dása után a tudatban úgy rögződött, hogy az ami a főnévre vonatkozik. S
így ez is oka lehet annak, hogy az ami egyre jobban terjed az amely ro-
vására.

e.) Klemm Antal A vonatkozó mondatok eredete c. tanulmányában
/NYK. XI. VI. 34-65/ fejtette ki, hogy mi az oka az ami névmás elterjedé-
sének. Szerinte az eltolódás oka az, hogy "Az eb. amely általusztá"-féle
jelzős mondatfajban az eredeti amely névmást kiszorítja az amelyik névmás,
de ezt csak az eredeti részelő jelentésben lehet használni. Mikor azonban
a jelzett fogalmat nem akarjuk kiemelni több közül, az amelyik névmást nem
lehet használni, ilyenkor a nép az aki /személyre, állatra, tárgyra, gyűjtő és
elvonat fogalomra egyaránt, miként régen is /névmást használja, vagy pedig
az amit, amely régebben rendszerint csak megnevezett valamire vonat-
kozott, megnevezett valamire csak jelzős viszonyban. De szerepet játszhatott
ebben az eltolódásban az irodalmi nyelv gyakorlata is. Az -ik végű névmásoknak
ugyanis rendszerint nincsen többesük. Azért az írók, akik a népies nyelvzokást
követve az amely helyett az amelyik alakot szeretik használni, mikor az amelyik
névmás többesére van szükségük, az amelyikek helyett inkább az amik alakkal
élnék. Mivel így a gyakori használat folytán megszokták a többesben az ami vo-
natkozó névmásnak megnevezett valamire való vonatkoztatását, azért az egyes
számban is kezdték vonatkoztatni az ami névmást megnevezett valamire. Azon-
ban az írók a néptől eltérően meg akarván tartani a személynek és a nem sze-
mélynek az irodalmi használatban uralkodó megkülönböztetését, az akik alakot
megnevezett valamire nem vonatkoztatják, miként a nép, hanem csak az amik
alakot. Mivel az amik alak megnevezett valamire való vonatkoztatásban nem
osztja meg szerepét az akik, amelyikek alakokkal, mint a népnyelvben, az amik
alak használata az irodalomban még nagyobb, mint a népnyelvben, s így egyúttal
feltűnőbb is.

Az amik alakra is több példát találtam mind a sajtó, mind az írók nyelvében.
Pl. "Az öregasszony sarokban ült. A zsák(ka) amiket már megfoltozott" /Népszava
1960. szeptember 11./3/, . . . ugyanakkor anyagi kár is keletkezhet, mert tönkre te-
szik a tartályokat, amiknek, az ára 500 forint" /Dél-Magyarország 1960. nov. 6./11/
84.

• Vannak pillanatok, amik ebben a sokat látott, tapasztalt művészen sokáig megmaradnak :» /Népszport 1960. szept. 4./ «Nagyrévi helyzetébe, tudta, milyen meglepetések egy szegény fiatalember, egy diák számára azok a csodabogarak, amiket a nagyuri gazdaságokról hall» /Nagy Lajos : A tanítvány 347/. «. . . ott voltak a holmik tetejére beledobálva a százások, amiket Feri ideadott» /Sarkadi Imre : Szf. II. 153/. «. . . Hallgatta a töredezett hangokat amikkel elsírta panaszát » /Balázs Anna : Szf. II. 119./

f. Horger véleménye szerint /Nyr. XXXV. 379/a vonatkozó névmások a kérdő névmásokból fejlődtek. Főnévi kérdő névmásunk régente három volt : ki? mi? mely? Ma azonban már csak kettő van : ki? és mi? Tehát az amely és ami névmások használatában észlelhető eltolódásnak a kérdő névmások analógiás hatását kell látnunk. Hatással lehetett talán az alanyi és tárgyi mellékmondatok példája is. Ezeknek kötőszava csakis aki és ami, a jelzői mellékmondaté tehát szintén ez akar lenni.

Szerintem is ez lehetett a fő oka a szóbanforgó jelenségnek.

g. A következő magyarázat azzal függ össze, hogy az ami vonatkozhat az egész mondat tartalmára is. Ilyenkor előfordulhat olyan eset is, amikor az ami érthető egy egész mondatra, ugyanakkor egy mondatrészre is. Pl. : «Nagy vita következett, ami nem volt izlésem szerint» /Thurzó Gábor Szf. I. 267/. «Kiadós eső esett, ami jót tett a vetésnek» /Szabó Dénes egész mondat teljes tartalmára vonatkoztatja az ami-t /i. m. 155/. – «Sajnálatos, hogy 93 berendezés teljes javítását el kell halasztani kazánhiány miatt, ami nagy gondot okoz a házkezelési igazgatóságnak. Ugyanis kereken 5000 négyzetméter fűtőfelületű kazánt igényeltek, aminek a felét kapták meg» /Népszava 1960. X. 16/B/. «Annál nagyobb a kereslet a csemegeeszőlő iránt, ami az inyesebb igények, a kulturáltabb életmód terjedésével magyarázható» /Élet és Tudomány XV. évf. 43 sz./ «Bár nem látja a kutyán kívül senki, a hibás lábnak megadja bőven a tiszteletet. Amit bizony meg is érdem el a lánó, mert hiszen egyedül annak köszönheti, hogy idáig kimaradt a háborúból» /Tamási : Szf. K. 365/. «Szóval ki akar próbálni a fiatalember, de hát nagy számár szegény, mert olyanmivel akart ijeszteni, amitől én nem félek, ahelyett, hogy például ékeket

csempészett volna a zsebébe, amitől viszont a guta megütött volna. . . »
/Nagy Lajos : A tanítvány 339/ « Környeyt öblös halota fogadta, ami
az elnököt meg is illeti »/ Kosztolányi : Pacsirta 49/, « Szívjuk meg hirtelen az üveg száját, Köd keletkezik benne, ami az üveg mellé tett tűkörben jól megfigyelhető, főleg, ha az üveg mögé valami sötét felületet teszünk, mint háttér »/Élet és Tudomány 1960. okt. 23/63/.

Ez a tény is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az ami főnévvel megnevezett dologra vonatkoztatva elterjedjen az amely rovására. Legalábbis ez az út is elképzelhető, hogy az ami egy egész mondatra vonatkozva, a mondatban különösen egy mondatrészhez kezdett kapcsolódni. Majd gyakori használat folytán az ami-nek egy konkrét dologra való vonatkozása lehetővé tette, hogy az amely névmással egyenrangú szerepet betöltve, főnévvel megnevezett dologra is utaljon.

Igy alkalmas az ami az egyhangúság elkerülésére, a változatosság biztosítására is. Pl. : « A négy- vagy az ötlevelű lóhere rendellenesség, amelyet különböző, de eddig eléggé fel nem derített okok váltanak ki, Lehetséges, hogy születési rendellenesség, ami az élővilágban általánosan előfordul, de van olyan vélemény is, hogy ez a rendellenesség atavisztikus, vagyis az ősökre visszaütő jellegű » /Élet és Tudomány XV. évf. 43. sz./ « Nadrágnak a hosszú lábamra fehér posztóból ügyesen megszabott harisnyát húzta, medy csizmába fut, minek rövid és hetyke a szára » /Tamási Hazai tükör 5/
« - gondolta magában, hogy megiszik egy félmeszely pálinkát, de abból az Albisen főzött szilvából, ami híres volt az egész környező világban s amelyből éppen ő szállított vala a multkorjában a fogadósnénak. . . »/uo. 14/
« De bármerre járt s akárhová ment, egy puhára bélelt ládikóban mindig hordott azokból a fattyugyémántokból, miket az osdolai hegyekben lehetett találni s amelyek igen kívántatták magukat arra, hogy szépen fűzve a leányok nyakán fényeskedjenek. . . »/uo/.

Worauf verweist das bezügliche Fürwort was ?

Von T. Kollányi

Das fürwort was bezieht sich in erster Linie auf früher noch nicht genannte Sache. Es kann auch mit einem Stoffnamen verbunden sein. Man kann die Verwendung des Fürwortes auch dann nicht misbilligen, wenn es sich auf eine mit Hauptwort benannte Sache beziehend an der Stelle des Fürwortes welcher, -e, -s steht. Ausserdem kann es auf den ganzen Hauptsatz verweisen. Unsere Sprachwissenschaftler misbilligen im allgemeinen diese meistens mit den ungarischen beigeordneten Sätzen gleichwertige bezügliche Nebensätze, doch ihre eigenartige stilistische Rolle begründet ihre Anwendung. Die Verfasserin beschäftigt sich mit den Gründen der weiten Verbreitung des Fürwortes was, summiert die bisherige Deutungen, und weist auf einige neue Momente hin.